HALK BİLGİSİ HABERLERİ

İstanbul - Eminönü Halkevi Dil ve Edebiyat şubesi tarafından çıkarılır aylık folklor mecmuası

Yazı İşleri Müdürü : MEHMET HALİT BAYRI

Yıl : 10 **Şubat 1941** **Sayı : 112**

HALK ŞİİRLERİNDEKİ MUSİKİ İZLERİ

Malzeme derlemelerinin zenginliği bakımından bizde en ileri giden ve sahasına ilk el atılan folklor şubesinin halk şiiri olduğu umumiyetle kabul edilmiştir. Cönkler, menakibnameler gibi yazma kaynaklarda bulunan malzeme ile halkın deyişinden derlenen parçalar o kadar çoğaldı ki bunlar yanında meselâ türkü derlemeleri cidden mütevazi kalıyor. Halk ezgilerinin eskiden yazıya (notaya) alınarak cönkler halinde tomarlanmış defterleri bulunmaması, her şeyin bugün devşirilmesine muztar kalınmış olması bu pek yavaş ilerleyişe sebebiyet vermiştir; halk edebiyatı sahası musiki folkloruna nisbeten talili olmuştur. Halk şiirleri yalnız toplanmakla kalmadı, pek çoğu neşir de edildi; üzerlerinde estetik tahliller yapıldı, veya yapılması ihtiyaçlarından sık sık bahsedildi. Meselâ, klâsik şâirlerimizden Nef'inin şu mısrâlarında:

Zülfüne kalsa perişan eylemezdi dilleri,
Anı da tahrik eden bâdı sabâdır, neylesin?

Bu samimî mısrâlarda, determinism felsefesinin ifadesini bulan bir ilim adamımızın yolunda yürüyerek halk şiirlerimizin mısrâları üzerinde de türlü türlü istintaçlarda bulunmağa çalışanlar görüldü... Bütün bunlar mâna muhtevalarını anlatmak bakımından çok ince himmetlerdir: Halk psikolojisinin ve duygu seviyesinin teferrüatı böyle incelemelerle ancak tesbit edilebilecektir. (Karagöz) münasebetile de neler neşredildi...

Fakat, bir de işin belki biraz kuru olmasına rağmen muhakkak surette fayda vadeden kısmı vardır ki bizde henüz hakkile işlenmiyor: O da, ele geçirilmiş bulunan edebî metinlerde «muhtelif mevzû veya mesleklere ait olarak» söz sırasında geçen bilgileri ayırmak, bunları «halk edebî metin-

lerinde musikî izleri», «halk edebî metinlerinde hekimlik izleri» v. s. gibi ayrı ayrı tetkikler halinde (hem asırlara, hem de bahislere göre tasniflere tâbi tutarak) neşre başlama meselesidir.

Meselâ, kendi mesleğimden bahsetmiş olmak üzere musikiyi ele alırsam: Musikinin yer almadığı hiç bir halk sahnesi, hiç bir oyun, hiç bir yaş zümresi, hiç bir muhit seviyesi mevcut olmadığı için eski bir tıp yazmasında veya harp tarihinde olduğu kadar halk şiir ve destanlarında da onun tezahürlerine muhakkak rast gelinecektir. Halbuki gündelik iş ve gücile meşgul ve vakti, mesleğine ait hazır tedvinleri bile okumağa sırasında yetmeyen bir musikici nasıl olup da mesleğine bu kadar aykırı mevzuların metinlerini ve hele el yazmalarını bile gözden geçirebilsin ve mesleğinin millî tarihini toparlamağa yarayacak en perakende notları bile bulabilsin?.. Hülâsa, halk edebiyatı veya millî tarih ile uğraşanlarımızın bu gibi yardımcı ve tahlilî himmetlerine ziyadesile ihtiyaç vardır.

İki sene evvel Dede Korkut hikâyelerinin esas metinlerini dikkatli bir surette gözden geçirmek neticesinde gözüme ilişen izlerden «kolca kopuz» tâbirinin ne kadar mühim bir tarihî ışık olduğunu, çünkü Avrupada iki asır kadar bir müddetle rol oynayan kopuz nevinden bir Türk işi çalgının adı **(kolacio, kolason)** hep bu Türkçe **kolca** sözünden geldiği, böylece tesadüfen anlaşılmış bulunduğunu o zaman «Ülkü» mecmuasındaki bir yazımda aydınlatabilmiştim... Bunun gibi tesadüfen gözüme ilişmiş diğer bir iki metnin temin ettiği faydalar da aynı veçhile pek mühim olmuştu.

Henüz görebildiğim ve Kaygısız Abdal'a ait bir parçayı da şimdi misal olarak ele almak fırsatını buluyorum; metin şudur:

Yüzbin yiğit yanınca gürzün çeküp yürüsün
Yangulansın dağ, taş, tabılbaz avaz ile

Zil, zurna, borular hazretinde çalınsın
Müddeîler anı görsün ol çıkası göz ile.

Otuz kobuz, kırk çeşte, elli ekilti ribab
Hub çalınsın odalarda iki telli saz ile

Bunca sözü söyledik bize bakî kalır yok
Kaygısıza nazar eyle gel bir güler yüz ile.

Birinci kıtada, bir savaş hengâmesindeki Türk asker müzikasının velvelesini ve teşcî avâzelerini duyar gibi oluyoruz. İkinci kıtada ise, ondan büs-

bütün ayrı bir âlem olan samimî musiki meclislerinin âhengindeki letâfeti buluyoruz. Adı geçen çalgılardan şu ikisi üzerinde biraz duralım:

1) **Ekilti ribab.**

2) **İki telli saz.**

Metni neşreden müellif, yalnız birincisi hakkında şu tahminlerini hâşiye halinde kitabına ilâve etmiş: «Yazdığım nüshada (ekilti) tarzında yazılıdır. Bunun (elli telli) ve daha doğrusu (kıl telli) ribab olması kuvvetle muhtemeldir (!). Anadoluda evvelce mevcut sazlar arasında (kıl telli ribab) mevcut bulunuyormuş.» [1] demiş. Bence, bu kelime, böyle alelâcele tefsirlere lâyık olmıyacak derecede mühim ve tarihidir; doğru imlâsı yumuşak (ğ) ile Eğitli'dir: Halk şâirinin dilinde köprünün körpü oluşu gibi bir metathesis bozukluğuna uğramış, yahut da istinsahı yapan biraz bozmuş. «Eğit», **eğmek** fiilinden gelmedir, eğilmiş şey demektir. (Bulanmaktan bulut, geçmekten geçit kelimelerinin çıkmış olması gibi). Metinde, **eğit** kelimesi «kemane yayı», **eğitli** sözü ise «yaylı» anlamına geldiği için, **eğitli rebab** tâbirinden maksat yaylı kemane olduğu meydana çıkar. İptidaî keman yayının, iki ucuna at kılları gerilmiş mukavves bir değnekten ibaret olduğu, ok yayına benzediği için yay da denildiği malûmdur. **Eğit** kelimesi vaktile Türk illerinin her tarafında çalgı yayının en eski adını teşkil ettiği (metnin de delâleti veçhile) muhakkak olmakla beraber, bugün yalnız Adana civarındaki bazı köylerde eğri saplı, pek eğri yaylı ve gayet orijinal bir çeşit kemanenin hâlâ **eğit** veya **keğit** adile kullanılageldiğini Adana Etnoğrafya müzemizin müdürü Bay Ali Rizanın himmetile öğrenmiş bulunuyoruz [2]. Bir de Tunanın ötesindeki Boşnakların, Hırvatların ve hususile Macarların şüphesiz ki Türkten kalan bir anane mucibince (ve yaylı Balkan sazlarının menşeini Türk medeniyetine mal edercesine) yaylı çalgılara **eğit, hegedü** gibi isimler vermekte bulunduklarını biliyoruz!.. Başka hiç bir Türkçe metinde şimdiye kadar rast gelinmeyen «eğitli rebab» tâbirinin ne kadar mânalı ve aydınlatıcı bir iz olduğu böylece anlaşılıyor...

Öteki «**iki telli saz**» tâbirine gelince: Anadoluda bu isimde bir saz bulunduğundan daha düne kadar şüphede idik. Gerçi en eski sazların iki telli olduğu malûmdu, hattâ Türkçe iki telli sözünden bozma olarak böyle saza Mısırda «kitelli» ve Yunanistanda «kitelis» denildiğini biliyorduk ama, Ana-

---

[1] Muhtar Yahya Dağlı, Bektaşi Tomarı ve Nefesleri, İstanbul 1935, S. 17.

[2] Riza Yalgın, Cenupta Türkmen Çalgıları, Adana 1940.

İSTANBULDA DOĞUM VE ÇOCUKLA İLİŞKİLİ ÂDETLER VE İNANMALAR

II.

Gebelik müddeti içinde, gebe kadınla mensup olduğu ailenin en zevkli ve doyulmaz meşgalesi, doğacak çocuğun kız mı, oğlan mı olacağını tahminden ibarettir. Türkiyenin her tarafında olduğu gibi İstanbulda da erkek, kadın herkes, ilk doğacak çocuğunun erkek olmasını istemekten kendini alıkoyamaz. Erkek çocuk evin servet hazinesi, ailenin kazancı sayılır. Aile, istikbalini onda görür, ümidini onda bulur. Bu bakımdan ilk çocukları erkek olmıyan karı ve koca, mutlaka az, çok müteessirdirler. İlk çocukları kız olanlar, ikinci çocuklarının erkek olmasını heyecanla beklerler. Eğer bu istek hakikatleşmezse, ana ve babanın teessürü artar. Bir ananın birbiri arkasından bir kaç erkek çocuk getirmesi tabiî bir şekilde karşılandığı halde, birbiri arkasından doğan çocukların hep kız olması, hiddetle karışık bir hayret uyandırır. Çünkü, kız çocuk, «el hakkıdır», bir gün ana ve babasını bırakıp koca evine gitmesi mukadder ve zaruridir (Esma).

Doğumdan önce çocuğun cinsiyetini tayin için İstanbulda muhtelif usuller tatbik edilmektedir. Bunlardan tesbit edebildiklerimizi sıralıyoruz:

Çocuk erkek ise:

---

doluda **ikitelli** adının kullanılmış olduğunda yine de müteerddit idik (177 numaralı **Varlık** mecmuasında çıkan tenkidî bir yazımda bu tereddütten bilmünasebe bahsetmiştim, İkinciteşrin 1940). İşte yukarı metindeki **«ikitelli saz»** tâbiri de bu müphemiyeti izale etmiş oldu. Kaygısız'ın musikî tâbirlerinde ve meclis tasvirlerinde yanlışlık bulunamazdı; çünkü kendisi bir sazlı âşıktı, başka bir şiirinde «ben çalarım Tanbura» diyerek bu nisbetini izah etmiştir.

Eski edebî metinlerden derlenen bazan tek bir kelimenin bile ne kadar aydınlatıcı bir hizmet görebildiği şu bir kaç misalimizden anlaşılmıştır sanırım. Elinde zengin halk metinleri bulunduranların nazarı dikkatini keyfiyete celp ve himmet rica etmek böylece hakkımız olmuştur. Onlardan yalnız çeşit mesleklerle ilgili metin iktibasları istiyoruz; bu metinleri tefsir etmek işini meslek erbabı yapar.

Mahmut R. Kösemihal

1 — Gebe kadının sağ memesi diğerinden önce büyür.

2 — Gebe kadının önce sağ memesinden süt gelir.

3 — Gebe kadının meme uçları kızarır.

4 — Çocuk anasının karnında gebelikten üç ay sonra hareket eder.

5 — Çocuk anasının karnında sağ tarafta hareket eder.

6 — Gebe kadının yüzünde pek değişiklik olmaz.

7 — Gebe kadının karnı yuvarlak olur. (Tahir).

Dr. Süheyl Ünver bir yazısında [Çocuk doğmadan önce cinsiyetinin belirtilmesi, Halk Bilgileri Haberleri, C. 5, sayı 50, S. 17] bizim bulduklarımızdan başka, şu delillerle de çocuğun doğmadan önce erkek olacağının anlaşılabileceğini bildiriyor:

1 — Gebe kadının avuç içi saf ve emles olur.

2 — Gebe kadının sağ tarafı ağırdır.

3 — Gebe kadın erkek ayı ödünü safra ile kaırştırıp içerse erkek çocuk doğurur.

4 — Gebe kadın zeravent ile safra alır ve ertesi gün koku duyarsa doğacak çocuk oğlandır.

5 — Gebe kadın cimaa meyyaldir.

6 — Gebe kadında tegayyür azdır.

7 — Gebe kadının sütü galiz ve beyaz olur.

8 — Gebe kadın hareket ederken evvelâ sağ ayağını ileri basar.

9 — Gebe kadın oturduğu yerden kalkmak istediği zaman sağ tarafını kullanır.

10 — Gebe kadının sağ gözünün hareketi sürat ve hiffet üzeredir.

11 — Gebe kadın sıhhatını muhafaza eder.

12 — Düğünde gelinin kucağına erkek çocuk oturtulursa, doğacak çocuk da erkek olur.

13 — Gebe kadın zayıflar.

14 — Gebe kadının kaşları ve kirpikleri dökülür.

15 — Gebe kadının ağrısı belinden gelir.

16 — Gebe kadın güzelleşir.

17 — Gebe kadının kalçaları büyür.

18 — Gebe kadın tatlıya meyleder.

Doğacak çocuk kız ise:

1 — Gebe kadının sol memesi, diğerinden önce büyür.

2 — Gebe kadının önce sol memesinden süt gelir.

3 — Gebe kadının meme uçları kararır.

4 — Çocuk anasının karnında, dört veya beş ay sonra hareket eder.

5 — Çocuk anasının karnında sol tarafta hareket eder.

6 — Gebe kadının yüzü çirkinleşir ve şişer.

7 — Gebe kadının kaşları ve kirpikleri dökülür.

8 — Gebe kadının karnı sivri olur. (Tahir).

Bunlar arasında « kaşların ve kirpiklerin dökülmesi » ni, Dr. Süheyl Ünver, doğacak çocuğun erkek olacağını gösteren delillerden biri olarak kaydediyorsa da, İstanbulda bu keyfiyetin doğacak çocuğun kız olacağına işaret sayanlar çoktur.

Dr. Süheyl Ünver, yukarıda bahsettiğimiz yazısında bizim tesbit ettiklerimizin dışında şu delillerle de çocuğun doğmadan önce kız olacağının bilineceğini söylüyor:

1 — Gebe kadının avuç içi yeşile mail olur.

2 — Gebe kadının sol tarafı ağırdır.

3 — Gebe kadın dişi ayı ödü içerse kız doğurur.

4 — Gebe kadın zervanet ile safra alır ve ertesi gün koku duymazsa, doğacak çocuk kız olur.

5 — Gebe kadın cimaa meyyal değildir.

6 — Gebe kadında tagayyür çoktur.

7 — Gebe kadının sütü hafif olur.

8 — Gebe kadın hareket ederken önce sol ayağını ileri basar.

9 — Gebe kadın oturduğu yerden kalkmak istediği zaman sol tarafını kullanır.

10 — Gebe kadının sol gözünün hareketi sürat ve hiffet üzeredir.

11 — Gebe kadın günden güne kuvvetten düşer.

12 — Gebe kadın elinin parmaklarını kapalı tutar.

13 — Düğünde gelinin kucağına kız çocuk oturtulursa, doğacak çocuk da kız olur.

14 — Gebe kadının yüzü çillenir.

15 — Gebe kadının vücudu şişmanlar ve dudakları kalınlaşır.

16 — Gebe kadının beli enli olur.

17 — Gebe kadının ağrısı önden gelir.

18 — Gebe kadın ekşiye meyleder.

Bunlarla beraber, gebe kadının haberi olmadan bir minderin altına makas ve diğer bir minderin altına bıçak veya çakı konulur. Kadın altında

makas olan mindere oturursa doğacak çocuğun kız, altında bıçak veya çakı olan minderin üzerine oturursa doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. Bir de mangaldaki ateşe atılan şap yanarken dağılmadan kabarırsa doğacak çocuğun erkek, bilakis dağılır ve ortası çukurlaşırsa doğacak çocuğun kız olacağına hükmedilir. (Behire).

İstanbulda, doğmadan önce çocuğun cinsiyetini tayine çalışanlar, en ziyade ebelerdir. Fakat bunlar, aldanmış olmaları ihtimalini de hesaba katarak, gebe kadının ailesine doğacak çocuğun erkek olacağını söylemişlerse, bir başkasına da bir ihtiyat tedbiri olmak üzere kız olacağını söylerler. Eğer gebe kadın, erkek çocuk doğurursa, ebe tahmininin doğru çıkmış olmasile öğünür, çocuk kız olursa, «ben kız olacağını biliyordum, siz erkek çocuk istediğiniz için doğumdan evvel neşenizi kırmamak maksadile kız çocuk doğacağını sakladım» diyerek icap ederse, önce çocuğun kız olacağını haber verdiği kimseye de sözünü tasdik ettirir. Bu, ebenin gönül almak, hoş görünmek, göze girmek için yaptığı küçük ve masûm bir hiledir.

Daima kız doğuran kadın, erkek ve daima erkek doğuran kadın, kız çocuk doğurmak için türbelere ve tekkelere baş vurup okunduğu gibi adaklar da adar. Eğer isteği olursa, adağını yerine getirir. (Tahir).

Gebelik müddeti ilerledikçe, gebe kadının ailesi doğum için hazırlıklara başlar. Doğum hazırlığı, bir taraftan ebe temini ve diğer taraftan doğacak çocuk için çamaşır ve kundak takımı ve gebe kadın için de elbise ve yatak takımı gibi şeylerin tedariki demektir.

Eski aileler, İstanbulda ebe temini için o kadar güçlük çekmezler. Çünkü bunların muayyen ebeleri vardır. Bu ebe aynı zamanda ailenin dostudur. Bu cihetle sık sık gebe kadının evine gelir. Gebelik müddeti içinde onu muayene eder ve kendisine lâzım gelen tavsiyelerde bulunur. Böyle muayyen ebesi olan ailelerin, ebeye doğacak çocukları olduğunu haber vermeleri kâfidir. Bu haber üzerine ebe, yeni doğum için o aileye bağlanmış olur. Muayyen ebesi olan aileler, doğum vakti yaklaşınca ve doğuma kadar, hattâ doğumdan sonra yedi gün onu evinde misafir eder.

Muayyen ebesi bulunmıyan aileler ise, komşulardan, tanıdıklardan ebe soruşturur, civardaki ebelerden hangisinin daha meharetli olduğunu tahkik eder. Eğer komşulardan veya tanıdıklardan birinin tavsiye ettiği ebelerden birinin çağırılmaması kararlaştırılırsa onunla konuşulur, gebe kadın ebeyi beğenirse sözleşir. Aksi takdirde başka bir ebe aranır.

Cümhuriyet devrinin başlangıcındanberi İstanbulda gebe kadınlar, daha çok hastahanelerde doğurmayı tercih etmekte ve ebelere az iltifat gösterilmektedir. Bunun için eskiden her mahallede bir kaç ebe bulunduğu halde şimdi bunların sayısı azalmaktadır. İstanbul ebelerinin çoğu ötedenberi «Ebe mektebi» denilen Tıp Fakültesi «Seririyatı velâdiye» sinden mezundurlar. Ancak son zamanlara gelinceye kadar bu mektepli ebelerin yanında bir de mektepsiz ebeler vardı. Mektepsiz ebeler, bir kaç doğum vakasında bulunmuş, bu yolda tecrübe görmüş yaşlıca kadınlardan ibaretti. Bunlar, mahallelerinde bir gebe kadın bulunduğunu öğrenir öğrenmez, hemen onunla temasa gelir, doğumda kendisinin bulundurulmasını temin eder ve gebe kadının ailesini sık sık ziyaret ederek başka bir ebenin çağırılmaması için elinden ne gelirse hepsini yapardı. Bununla beraber mektepsiz ebelere İstanbul halkı pek güvenmezdi. Bunların bilgisizliğini pek iyi takdir eden halk daima mektepli ebeleri arar, bulur ve işini onlara gördürürdü. Çünkü mektepsiz ebelerin bir çok hastalıklara, sakatlıklara ve hattâ ölümlere sebep olduklarını bilmiyen yoktu. Yalnız kenar semtlerdeki fakir aileler gizli çalışan mektepsiz ebelere baş vurur, pek ucuz ve istiğnasız hizmet eden bu ebelerden yardım beklerdi. (Macide).

Ebe tedarik ve temin olunduktan sonra, gebeliğin altıncı, yedinci, nihayet sekizinci ayında doğacak çocuk için çamaşır hazırlanır. Çocuk çamaşırı, tülbentten, ipekten veya bunlara benzeyen ince ve yumuşak bir kumaştan yapılmış önü açık bir gömlekle takkeden ve kundak takımından, kundak takımı ise, her ailenin vaziyetine göre, ipek veya patiska sade, yahut işlemeli bir kundakla kol, ayak bezlerinden ve pamuklılarla baş bağlarından ve duvaklardan ibarettir. Eski ve ananeye bağlı ailelerde çocuğa ait her şey evde yapılır. Serbest düşünen aileler ise, gömlekle takkeyi evde dikerlerse de kundak takımını dışarıdan satın alırlar.

Doğacak çocuğun çamaşırı, ya doğrudan doğruya gebe kadın, yahut yakınları tarafından hazırlanır. Çocuk çamaşırı hazırlanırken gebe kadın bunları, ailenin erkeklerine göstermekten çekinir. Bunun gibi, çocuk doğuramıyan kadınların ve nazarı değeceğinden korkulan kimselerin yanında çocuk çamaşırı dikilmez.

Hal ve vakti müsait aileler, çocuk çamaşırile beraber, lohusalık müddeti içinde giymek üzere gebe kadın için de elbise yaparlar. Fakat fakir aileler bu hususu hatırından bile geçirmez.

Doğum hazırlığının diğer bir safhası da, loğusa için yatak takımı temi-

nidir. Zengin, orta halli veya fakir hiç bir loğusa kadın, loğusalık müddetini mütevazî bir yer yatağında geçirmek istemez. Loğusaları, kırık, dökük, âdi ve değersiz olsa bile karyolada yatırmak İstanbulda umumî bir âdettir. Zengin ailelerin evinde karyola bulunması tabiî ise de, bazıları bunu da beğenmez, yeni ve modaya uygun karyola ve buna mahsus yatak takımı tedarik eder. Bazıları da buna lüzum görmiyerek evlendiği zaman gebe kadının çeyizi arasında getirdiği karyola ve yatak takımını kâfi görür. Orta halli ve fakir ailelerde ise komşudan, yakınlardan, tanıdıklardan karyola ve yatak takımı tedarik edenler pek az değildir. Bu gibilerden çarşıdan para ile iğreti yatak takımı kaldıranlar bile vardır. (Hürmüz).

Aile saadetinin debdebe ve gösterişle ilişikli olmadığını bilen bir kısım orta halli aileler, bu tarzda hazırlıklara lüzum hissetmiyerek evinde ne varsa ondan başka bir şeye özenmemeği daha muvafık bulurlar.

***

Bütün bu hazırlıklar bitirilince doğumu beklemekten başka yapılacak iş kalmaz. Doğum günü yaklaşınca, anası, teyzesi, halası, büyük ve evlenmiş kız kardeşi gibi yakından kimsesi yoksa, gebe kadın güvendiği komşuların birinden doğum sırasında yanında bulunmasını rica eder. Kendisi için en tehlikeli bir an olan doğum esnasında gebe kadın yalnız kalmaktan korkar. Gebe ilk sancılar başlayınca ebeye hemen haber gönderilir. Ebe gelir gelmez çantasını açarak «Meryem ana eli» denilen el şeklinde bir ot çıkarır, bunu bir kâse su içinde ıslatır, suyu gebe kadına içirtir. «Meryem ana eli» suyun içinde genişleyip yayılır, pek kurumuş olduğu halde bu genişleme gecikir. O takdirde gebe kadının güç doğuracağına hükmolunur (Tahir). «Meryem ana eli»nden başka ebelerin çantasında kuşağa benzer bir kumaş parçası da vardır. Buna « Fatma anamızın yaşmağı » derler. Ebe, doğumu kolaylaştırdığına inanılan bu yaşmağı, gebe kadının beline bağlar. Gebe kadın doğururken çok ıztırap çekerse şu tedbirlere de baş vurulması âdettir:

1 — İki kişi koltuklarına girerek gebe kadını odanın içinde gezdirirler.
2 — Öğürtü gelmemesi için gebeye et suyu içirirler.
3 — Sancının fazlalaşması ve sıklaşması için gebeye kavun yedirilir.
4 — Gebe kadına kocasının avucundan su içirilir.
5 — Gebe kadının beli arkasından yavaş yavaş oğulur.
6 — Erkeğinden helallık istenir.
7 — Doğum esnasında başka bir odada kuran okunur. (M. Zeki).

Bunların dışında karısının veya kızının kolay doğurması için kurban veya diğer bir adak adayan kocalara, babalara, annelere de tesadüf olunur. İstanbulda gebe kadınlar doğururken inler ve haykırır, bu haykırışları işiten yakın komşular, kadının kolayca kurtulması için dua eder, «Allah gayret versin», «Allah kolaylık versin», «Allah kazasız kurtulmak nasip etsin» tarzında dileklerde bulunurlar.

Çocuk doğunca ebe onu bir tarafa bırakarak annesile meşgul olur ve çocuğun «son» denilen eşini alır. Bu an doğuran kadın için pek önemlidir. Bir taraftan «son» un gelmemesi hayatını tehlikeye koyar, bir taraftan da çocuğunu iyice görmek ve cinsiyetini anlamak telâşı içindedir. Ebe «son» u alınca çocuğa döner, sağ elile ayak bileklerinden kavrıyarak onu bir kaç defa yukarıya doğru sallar ve sallarken sol elinin avucile arkasına vurur. Bunun sebebi, yeni hava almağa başlıyan çocuğun teneffüsünü kolaylaştırmaktır (Maide).

Bundan sonra çantasından çıkardığı bir ustura, yahut keskin bir çakı ile ebe, çocuğun göbeğini keser. İstanbulda çocuğun göbeği, karnından itibaren bir karış uzunluğunda kesildiği takdirde sesinin gür ve güzel olacağına inanılır. Bu inan dolayısile ebeler karışlarile ölçerek çocuğun göbeğini ona göre keserler. Göbeğin çocukta kalan kısmı kuruyup düşünce saklanır. Bu kısım kaybedilir veya bir tarafa atılırsa büyüyünce çocuğun evine karşı alâkasız kalacağı (Macide) ve eğer câmi, yahut mektep dıvarına sokulursa âlim olacağı zannedilir (Tahir).

Göbeği kesildikten sonra çocuk bir liğen içinde evvelce hazırlanan su ile ebe tarafından yıkanır, kurulanır, kundaklanır. Anadoluda mevcut çocuğu tuzlama âdeti İstanbulda yoktur. Çocuğun kundaklanması için, kundak yere yayılır, üzerine kol, ayak ve baş bezleri konur. İç kömleği ve takkesi giydirilerek çocuk bunların üstüne yatırılır. Önce gömleğinin sağ, sonra sol tarafları besmele ile göğüs üzerine kapatılır. Kolları, muntazam surette yanlarına uzatılarak kol bezlerile güzelce sarılır. Daha sonra çocuğun altı pudralanır, bezlenir. Ayakları yine intizam ve dikkatle uzatılıp ayak bezlerile sıkıca sarılır. Baş bezi ensesinden başının yarısına doğru örtülür, nihayet kundağa sarılarak başının etrafı alnından bir tülbentle bağlanır ve duvakla yüzü kapatılır. Çocuk kundaklanırken el ve ayaklarının düzgün bulundurulması başlıca ehemmiyet verilen bir noktadır. Çocuğun kol ve ayaklarının çarpık ve biçimsiz kalmaması bu ehemmiyeti doğuran birinci sebeptir.

Çocuk yıkanır ve kundaklanırken bir yatak yapılarak loğusa yatırılır ki, bu yatağa «ter döşeği» derler. Yatakta loğusa iyice terletilir ve üşümeme-

sine çok dikkat edilir, kendisine çorba, ıhlamur, çay gibi şeyler verilir. Bu esnada çocuğun babası odaya çağırılarak kundaklı olduğu halde çocuk babasına teslim olunur. İşte bu dakika, loğusa evinde en sevinçli bir zamandır. Çocuğun babası, hem karısı tehlikeyi atlattığı, sağ ve salim kurtulduğu, hem de kendisi bir yavru kazandığı için mesuttur, yatağında halsiz ve takatsiz yatan loğusaya sevgi ve şefkatla bakar, etrafında bulunanları türlü iltifatla okşar, çocuğunu bir baba hissile bağrına bastırırken, bu manzara önünde loğusanın yüzü güler, çektiği ıztırabı unutarak sükûn içinde bahtiyarlığını düşünür (Maide).

Doğum esnasında ebe her hangi bir güçlüğe tesadüf ederse, loğusanın ailesinde yavaş yavaş uyanan endişeyi gidermek, çıkabilecek her hangi bir fena hâdisenin mesuliyetini almamak için bir doktor çağırılmasını teklif eder. Eski aileler, lavta denilen doğum mütehassısı doktordan ürktükleri cihetle ebenin bu teklifi bunlar üzerinde hiç iyi tesir yapmaz. Fakat eğer kendileri de istiyorlarsa bir lavta getirilmesi hemen kararlaştırılır. Lavta vasıtasile doğurmak, eski ailelere göre gebe kadının ölüm tehlikesi atlatması demektir. Çünkü tabiî doğumlarda ebenin bir doğum mütehassısı çağırılmasını istemesi akla bile gelmez.

Gebe kadın, beklenen tek çocuk yerine, bazı ikiz çocuk getirir. İkiz çocuk, aile için uğur ve bereket sayılarak duyulan sevinci arttırırsa da ebenin işini çoğaltır. Doğum için hazırlıksız fakir ailelerde de ikiz çocuk epey telâşa sebep olur, kundak ve çamaşır eksikliği hemen meydana çıkar, o zaman komşuların yardımile ikinci yavrunun ihtiyacı karşılanır. İkiz çocuklardan önce gelen büyük, sonra doğan küçük telâkki edilirse de, bu telâkkinin ancak nazarî ve itibarî bir kıymeti vardır. İkiz çocuklardan biri erkek, diğeri kız olursa her ikisinin yaşayacağına, ikisi de erkek, yahut kız olursa, ikisinin veya hiç olmazsa birisinin öleceğine veya sakat kalacağına inanılırsa da, her ikisi erkek, yahut kız olan ikiz çocuklardan yaşıyanlar da görülmüştür.

***

Doğduktan sonra çocuğa yirmi dört saat bir şey verilmez (Kadri). Bazı aileler, üç ezan vakti geçinceye kadar çocuğun ağzına küçük çay kaşığile ılık şekerli su akıtırlar (M. Zeki). Üç ezan vakti geçtikten sonra loğusa, yatağının içinde kıbleye karşı oturtulur, çocuk loğusanın kucağına verilir. Loğusa, şehadet parmağını, getirilen bir mushafın açılan bir yaprağına sürerek çocuğun dudaklarına temas ettirir. Bu suretle çocuğun ağzı açılmış olur. Çocuğun ağzı açıldıktan sonra loğusanın memeleri zemzemle yıkanır. Loğusa

besmele çeker ve çocuk erkekse «önce gazi, sonra şehit olsun» dileğinde bulunarak sağ memesile çocuğu emzirmeğe başlar (Maide).

Sütü gelmesi için loğusaya sulu şeyler yedirilir, pekmez şerbeti, mercimek çorbası, börülce, sovan, tahan helvası, kara ciğer, boza, süt ve ayran verilir, memeleri sıcak su ile yıkanır, üzerine sıcak tüylü havlu konur (M. Zeki), akşam ezanı zamanında veya güneş doğarken iki kapı arasına su dolu bir liğen konulur, loğusa liğendeki suya girer, bir taraftan eline verilen taze sovanla ciğeri yer ve bir taraftan da «dağda isen, bayırda isen oğlumun (çocuk kız olduğu takdirde, kızımın) sütü gel, çocuk ağlıyor, çabuk gel» diye haykırır (Kadri).

Loğusanın sütü çok gelirse, kendisi arka üstü yatırılarak memeleri sımsıkı bağlanır, sıcak şerbet ve sulu yemekler verilmez (Tahir). Çocuğuna süt veren kadınlara «emzikli» denir. Bir emzikli kadını, diğer bir emzikli kadın ziyarete mecbur olursa, ikinci emzikli kadın loğusanın ayak ucunda oturmaz, oturursa birinci kadının sütünü alıp götüreceğine inanılır. Bir emzikli kadın bir loğusayı ziyaret ederek ayak ucunda oturur ve loğusanın sütü kesilirse, sütü kesilen kadın, diğer emzikli kadının evine giderek kapının önünde «sütümü almağa geldim» diyip döner, evine gelince de «sütümü getirdim» dedikten sonra kendisine arkasından ve o omuzunun üzerinden bir bardak şeker şerbeti verilir (Tahir). Emzikli kadının her imrendiği şey bulunup getirilir, emzikli kadın mezarlıktan geçirilmez, kendisine cenaze de gösterilmez, korkmamasına, uykusuz kalmamasına, heyecanlanmamasına çalışılır, çünkü bu hallerde emzikli kadının sütü kesilir.

Emzikli kadının sütü az gelir veya hiç gelmezse, bundan her şeyden önce müetessir olacak çocuktur. Onun için sütü gelmiyen veya az gelen kadınlar, çocuklarını besleyebilmek maksadile «süt anne» tedarikine teşebbüs ederler. Fakat bu teşebbüs ilk anlarında müsbet netice vermezse çocuğu sütsuz bırakmamak üzere komşulardan bir emzikli kadından çocuğa süt vermesi rica edilir. Emzikli komşu kadın «süt anne» temin olununcaya kadar çocuğa süt vermekte devam eder (M. Zeki).

«Süt anne» İstanbulda dost ve tanıdıklar ve bazı hamam ustaları vasıtasile temin olunur. Bulunan süt anne bir hekim muayenesinden geçirilir, hekim izin verdiği takdirde çocuğa meme verdirilir. Süt anne çocuğa meme vermeden önce hamama gönderilir, elbiseleri değiştirilir, sonra meme vereceği çocuğun evinde kendisine bir oda ayrılır, sıhhatına, yiyeceğine, içeceğine dikkat edilir (Kadri). İstanbulda süt annelik yapan kadınlar, çocukları ya pek küçükken ölen, yahut çocuğu yaşadığı halde kocası ölen veya ko-

casından ayrılmış olan fakir kadınlardır. Bunlardan çocuğu küçükken ölmüş olanlar, süt verdikleri yavruda büyük acılarının tesellisini aradıkları gibi, çocuklu olduğu halde süt annelik yapan kadınlar da bu suretle kendilerinin ve ailelerinin maişetini korumuş olurlar.

Sütü gelmiyen veya az olan emzikli kadınların vaziyeti, çocuğu için süt anne tedarikine müsait değilse, çocuk inek südile beslenir. Fakat inek sütü, ana sütüne nisbetle epey kesif ve kuvvetli olduğundan su katılmadıkça çocuğa verilmez. İnek sütü çocuğa, «emzik» denilen ağız tarafı meme başı şeklinde bir lâstikle kapatılmış bir şişe içinde verilir. Şişenin ağız tarafındaki lâstik memenin ucunda iğne ucu kadar küçük bir delik vardır. Şişenin içindeki süt bu küçük delikten çocuğun ağzına akar. Çocuk lâstik memeyi, anne memesi gibi iştiha ile emer.

Bazı zayıf çocuklar, anasının memesini iyi ememez. Bu takdirde çocuk pek beslenemediği gibi loğusanın memesinde de süt birikir, memeleri şişer, sancı verir ve ateş yapar. Buna «süt toplanması» derler. Loğusanın memesinde süt toplandığı halde eskiden loğusalar, yeni doğmuş bir köpek yavrusuna veya diğer bir çocuğa meme verirler, yahut bir kadına memelerini emdirerek toplanan sütü boşaltırlardı. Şimdi süt toplanma hâdiselerinde lâstikli şişelerle memeler boşaltılmaktadır.

Çocuklara, doğumdan itibaren en az altı ay, en çok bir sene ana sütü verilir. Bunun dışında bir buçuk yaşına kadar ana memesi verilen nâdir çocuklar da vardır. Anası hastalanırsa, altı aydan önce de çocuk memeden kesilebilir. Altı aylık veya daha küçük çocukların memeden kesilmesi oldukça kolaydır. Memenin başına acı bir madde sürülür, çocuk tiksinir veya korkar, bir daha meme almaz. Bundan başka, henüz çocuğunu emzirirken gebe kalan kadınlar da çocuklarına süt vermezler, verirlerse, çocuk ishale uğrar. Buna «süt çalkalamak» denilir (M. Zeki).

***

Yeni doğan çocuğa, doğumun ilk haftası içinde mutlaka ad verilir. Bununla beraber, çocuğa ad vermek için, doğumdan itibaren üç günden fazla beklenmemesi tercih edilir. Çocuk doğmadan önce ana veya babası kız, yahut erkek olacağına göre ad hazırlamışlarsa, çocuğa doğumun ertesi günü ad verildiği de olur. Çocuğa isim vermek için iyi veya fena telâkki edilen günler ve saatlar yoktur. Ancak doğumun ilk üç gününden biri Cumaya tesadüf ediyorsa, o gün Cuma namazından sonra çocuğa ad verilmesi hayırlı görülür.

Çocuğa ad vermek için, babası yahut ailenin en ihtiyar erkeği abdestli olduğu halde çocuğu kucağına alır, çocukla beraber kıbleye karşı döner, çocuğun sağ kulağına ezan okur, sol kulağına kamet getirir, hazırlanan ismi çocuğun sağ kulağına üç defa söyler. Ondan sonra çocuğu, «adıyla yaşasın, sıhhat ve âfiyetle ömür sürsün, güle güle besleyin» tarzında dileklerde bulunarak anasına verir. Ad konmadan önce sağ kulağına okunan ezan ve sol kulağına getirilen kamet, çocuk ileride öldüğü zaman kılınacak cenaze namazının ezanı ve kameit olduğu rivayet edilir.

İstanbulda, çocuklara iki ad vermek umumî bir âdettir. Bunlardan biri, Mehmet, Ahmet, Ömer, Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma, Ayşe, Emine, Zehra gibi müslümanlarca kutlu sayılan adlardır ki, bunlara « göbek adı » denir. «Göbek adı» ebe tarafından göbeği kesilirken çocuğa verilen addır. Eğer bu ad, çocuğun ailesince beğenilirse bırakılır, beğenilmezse çocuğa ad verilirken değiştirilir. Çocuklara verilen ikinci ada « mahlas » denilir. « Mahlas » Türkçe, Farsça veya Arapça olur. «Mahlas» ya ölmüş bulunan cedlerin veya memleketin büyük tanıdığı ve hatırasına hürmet gösterdiği kimselerin veya tarihe geçen Türk kahramanlarının adlarından seçilir. Çocuğuna doğduğu aya, güne nisbetle, yahut doğum zamanındaki siyasî vaziyete göre ad verenler de yok değildir. Bu çeşitten olmak üzere ikinci meşrutiyetin ilân olunduğu sıralarda doğan çocuklar arasında «Hürriyet», «Adalet», Umumî harp esnasında doğan çocuklar arasında «Cihat», «Savaş», İstiklâl mücadelesi esnasında doğan çocuklar arasında «Mustafa Kemal», «İsmet» diye adlanan çocukların sayısı epeycedir. Çocuğu yaşamıyanların çocuklarına « Yaşar », «Durmuş» gibi adlar verdikleri de olur.

Çocuk, doğumdan sonra gün geçtikçe büyümesi, gürbüzleşmesi lâzım geldiği halde cılız kalır veya sık sık hastalanırsa, bu keyfiyet «adının ağır geldiğine», yahut «adını kaldıramadığına» delil sayılarak çocuğa verilen ad değiştirilir. Fakat bu gibi hâdiseye İstanbulda pek az rastlanır.

Çocuğa ad verilirken, ailesince dikkat edilen nokta, verilecek adın güzel olmasıdır. Bazı aileler çocuklarına birbirile mukaffa adlar verdikleri gibi, bazıları da verilecek adın pek işidilmemiş, hiç olmazsa az kullanılmış olmasını isterler. Bunun için eskiden çocuğu doğduğu zaman uzun uzadıya lûgat kitapları karıştıran, Türkçeye girmemiş Farsça veya Arapça ad aramak merakında olan babalar vardı. Şimdi herkes çocuğuna vereceği adın öz Türkçe olmasını istemekte, Arapça ve Farsça adlar yavaş yavaş ortadan çekilmektedir.

Mehmet Halit Bayrı

GAZİANTEPTE AD VERME ÂDETLERİ

Gaziantepte doğan erkek çocuklara her yerde verilen isimlerden başka Memik, Vakkas, Ramazan, Bayram, Durdu, Derviş, Arap, Talip, Şâhân, Oğuz, Memili, İtgan gibi isimler de verilir. Kız çocuklara kezalik her yerde kullanılan adlarla beraber, Fattum, Ayyüş, Meriş, İrebiş, Nazlı, Cennet, Nazile, Gülfidan, Kâtibe, Zellüh, Zennüp gibi adlar da konur. Bunlardan maada Hamma, Maha, İmam, Kaymakam, Müddeiumumî, Musah, İslâm, Müslüman gibi tuhaf isimlere de tesadüf olunur.

Burada «göbek adı», «ezan adı» gibi tâbirler kullanılmıyor.

Çocuklara verilen isimler en çok tanınmış adamların, kahramanların isimlerinden seçilir. Meselâ son zamanlarda doğan çocuklarıdan çoğunun ismi Kemaldir. Doğan çocuğa anne, baba veya cetlerinden birinin adını vermek âdeti —pek nâdir olarak— bazı ailelerde mevcuttur. Bundan maksat da çocuğa adı verilen kimseye karşı beslenen sevgiyi ve hürmeti göstermek, onların adını yeniden canlandırmaktır. Bir çok aileleri, ölmüş olan akrabasının ismini çocuklarına vermekten çekinirler. «Ölünün adı diriye verilmez» sözünü burada herkes bilir ve söyler.

İsim seçilirken ailede en çok çocuk babasının sözü geçer. İsim seçmekte umumiyetle muayyen bir âdet yoktur. Çocuk doğmadan önce kız veya erkek olacağına göre isim hazırlamak âdeti de burada mevcut değildir. Ancak çocuğun babası, kendi tanıdıkları arasında tasarladığı isimlerden bahseder ve onlardan da daha güzel isimler bulmalarını ister.

Çocuğu yaşamıyan veya uzun müddet çocuğu olmıyan kimseler, doğan çocuklarına «Arap, Ükkaş, Memik» gibi isimler verirler. Eğer çocuk kız ise «Yumma» adı konur. «Arap» ismi, Araba satılmış çocuklara konur. Çocuğun Araba satılması şu demektir: Gaziantepte iki buğday hanı vardır. Buraya eskiden akelli, kefyeli Araplar zahire getirip satarlardı. Çocuğu olmıyan veya yaşamıyan kimseler bu hanlardan birine gider, doğacak veya mevcut olup ölmesinden korkulan çocuğunu zahireci Araplardan birine satar ve satarken der ki: «Bu çocukta benim alâkam yoktur. Senin olsun.». Zahireci Arap da mavi bir boncuk verir, bu boncuk çocuğun boynuna takılır. Bu suretle satılan çocukların erkek ise ismi «Arap Mehmet», « Arap Ükkâş », «Arap Ali», kız ise «Yümma» konur. «Yümma» adı halk arasında çok kullanılır. Bu muhitte bedevî Arap kadınlarına «Yümma» derler. Satılacak ço-

cuk, yalnız Buğday hanına zahire getiren Araplara satılmaz. Gaziantepte «Arap mahallesi» isimli bir mahalle vardır. Kadınlar giderek çocuklarını isterlerse orada oturanlara da satabilirler. Fakat şayanı dikkat olan cihet «Arap mahallesi» denilen yerde oturanların tamamile Türk olmasıdır.

Doğan çocuklara «Ükkâş», «Memik» diye ad verilmesinin sebebi şudur: Gaziantebe on iki saat mesafede «Ükkâş» adında bir türbe vardır. Bu türbede yatan zât, peygamberimizin nübüvet mihrini gören maruf sahabe imiş. Çocuğu olmıyanlar bu türbeye giderek kurban keserler ve Allaha niyazda bulunurlar. Sonra çocukları olursa adını «Ükkâş» koyarlar. Bu ad Gaziantepte pek çoktur.

Şehire beş altı saat mesafede «Memik dede» türbesi namile maruf bir türbe vardır. Çocuğu olmıyanlar, Ükkâşe türbesine olduğu gibi buraya da gidip kurban keserler, dua ederler. Sonra çocukları doğunca adını «Memik» koyarlar. Çocuk düşüren kadınlarla çocuğu yaşamıyanlar da çocuklarının adını «Durdu» koyarlar. Eğer çocuğa bu isim verilirse çocuk yaşar, ölümden kurtulurmuş. Çok kız çocuğu olanların da, artık erkek çocukları olması için üçüncü veya dördüncü kız çocuklarının adını «Yeter» yahut «Tamam» koydukları görülmüştür.

Muhitimizde adsız çocuk yoktur. Nihayet yedi güne kadar isim verilmezse doğan çocuğun öleceğine dair halk arasında umumî bir kanaat vardır.

İsim vermede en çok riayet edilen anane şudur: İsim verilebilmesi için çocuk doğduktan sonra üç ezan işitmelidir. Bu müddetten evvel çocuğa isim verilmez. Çocuğa isim verilirken merasim yapılmaz. Çocuk doğduktan sonra isim verileceği zaman, babası, dedesi veya velilerinden biri çocuğu kucağına alır, yüksek sesle ezan okur. Ondan sonra çocuğun kulağına «Senin adın Ahmet» diye üç defa söyler. Ad verilirken çocuğa bir şey bağışlanması burada âdet değildir. İsim verilirken ailenin diğer fertleri sessizce oturur ve okunan ezanı dinlerler.

İsim verilirken çocuk, ya isim veren kimsenin kucağında veya beşikte kundaklı olarak bulunur. İsim verilirken Kur'an okumak, silâh atmak, tütsü vermek gibi âdetler de yoktur.

Verilen isimlerin çocuğun ahlâkı, aklı, istikbali, hasılı hayatı üzerinde tesir yaptığına eskiden inanılmazdı. Şimdi meselâ biraz cerbezeli ve celâlli olsun diye çocuğunun adını «Celâl», zeki olsun diye çocuğa «Mustafa Kemal» isimlerini verenlere son zamanlarda rastlanmaktadır.

Umumiyetle isimlere müteallik ve isimlerle ilişikli inanmalar burada yok gibidir. Yalnız bazı isimleri taşıyanların hayatta muvaffak olamıyacaklarına

veya müteşebbis olacaklarına, yahut güzel ve ahlâklı olacaklarına veya akılsız ve beceriksiz olacaklarına dair son zamanlarda halkta yeni bir inanış belirmektedir.

Gaziantepte adaşlık telâkkisi de mevcut değildir. Fakat bazı isimlerin hususî bir telâffuzla söylendiğine burada tesadüf edilebilir. Nasraddın Hoca: «Oğlunuzun adını Eyüp Koymayın» demiş. Hocaya «niçin» diye sormuşlar. «Kullanıla kullanıla ip kalır» cevabını vermiş. Bunun gibi Gaziantepte de kullanıla kullanıla ip kalan isimler vardır. Meselâ Mehmet = Mamet, Ükkâş = Ukkeş veya Hükkülü, Salih = Seleh, Ayşe = Aşe, Yakup = Yahup, Şâkip = Sehup, Habibe = Habbe şekline girmiştir.

Burada isimlerle alâkalı bazı tâbirler vardır. Bunlar şunlardır:

Eğer ben bu işi yapamazsam bana filân çağırmasınlar.

İplik pazarında Fatmacığa kim derler.

Adın başkalarına kona.

Adın sanın bellisiz ola.

Bir adamın adı çıkmaktansa canı çıkması iyidir.

Adı kulağına değmiş.

İsimler üzerine söylenen bilmecelerden, tekerlemelerden, fıkralardan hatırıma gelenler şunlardır:

Memik bir çuval kemik.

Aşe batmanı beşe, küp gibi şişe.

Mustafa Mıstık, arabaya kıstık, üç mum yaktık, seyrine baktık.

Hasan helva basan, cincik kıran, cırt osuran,

Çalık babasından bir metelik alık, onu da murtazaya verik.

Yarabbi şükür, şükürün oğlu Bekir, on beş kopama köfte getir, yemezsem yüzüme tükür.

Bayram, bir kaşık ayran.

Abdullah, dama çık da kıç salla.

Durmuş, baban adını iyi bulmuş.

Ahmet dedim uyduramadım, çengeli taşa değdiremedim, gel Ahmet, gör Ahmet.

Talata Teltik, arbaa yırtık, hamis hancı, sept düşman, illâ ahad illâ ahat, başı yarık kel Ahmet.

Ata, pazarda pamuk sata.

Cennet, cana minnet.

Güllü, peştemalı püsküllü.

Hidayet, ye de yat.

Ali Rıza Yalgın

GAZİANTEP AĞZI ÜZERİNE ETÜDLER:
Deyim, Takım söz, Meşhur söz, Atalar sözü.

Türkdili Belleten'in 5-6 ncı sayısına konulmuş olmakla beraber ayrıca basım yapılarak T. D. K. tarafından çıkarılan bu iki formalık kıymetli eser değerli lisaniyat ve edebiyatçılarımızdan Gaziantep mebusu Ö. Asım Aksoy tarafından yazılmıştır.

Bu eserde, Gaziantebe mahsus tâbirler ve meşhur sözlerden bir kaç yüz tane vardır. Daha evvelce «Gaziantep dilinin tetkiki» (1933 Gaziantep Halk fırkası matbaası, fiyatı 75 kuruş) ve «Gaziantep ağzında sentaks araştırmaları, 1936 C. H. P. Basımevi. Gaziantep» gibi kıymetli mahsuller veren Ömer Âsım Aksoy bu yeni eserile bize ve dilimize bir kitap daha kazandırmış oldular.

Eserin giriş kısmında (Deyim, takım söz, meşhur söz, atalar sözü adlarını verdiğimiz bu dört çeşit kelâm, çok defa yekdiğerine karıştırılmaktadır. O sebeple Gaziantep dilinden topladığımız bu gibi sözlerin) mahiyetini izah eden müellif Deyim'i «kendisini meydana getiren kelimelerin öz mânalarından ayrı bir anlama delâlet etmek üzere bir araya gelmiş bulunan iki veya daha ziyade kelimelerden mürekkep bir söz bölümüdür» diye tarif etmekte ve buna misal olmak üzere İstanbul ağzından (adam akıllı, girdisi çıkdısı) gibi mürekkep kelimeler zikretmektedir.

Takım söz diye hususî bir fikir ve maksadı ifade etmek üzere muayyen kelimelerle yapılan tam veya eksik bir cümledir. Bu cümle bazan kelimelerin hakikî mânalarile maksadı temin eder; bazan da temsilî olur. Buna misal olmak üzere Gaziantep dilinden şu cümlelere rastlamaktayız:

Dışına mı yattın?

Çintik vursan kanı damlar, sakalı yerine bağlar!

Meşhur söz de takım sözlere bazı farklarla benzeten müellif buna da:

Ye köteği, ver ceremeyi, ben arkanda duruyorum.

Bey yürümezse aptal yürüsün.

Gibi Gaziantep ağzından misaller getirmektedir. Müellif atalar sözünü de klişe mahiyetinde bir söz telâkkî etmekte, bu sözün mecazî olup olmaması arasında bir fark gözetmemektedir.

Bundan başka «büyükler sözü» adını verdiği bir grup sözden daha bah-

seden Ömer Âsım Aksoy bu grupu dil ve folklor bakımından tetkiklerile pek alâkası bulunmadığını kaydetmektedir.

Bu izahattan sonra «asıl derlemeler» kısmına geçen eser sahibi Gaziantep ağzından topladığı deyim, takım söz ve meşhur sözleri birbirinden ayırt etmeksizin alfabe sırasile yazarak mânalarını izah etmekte, bunlara atalar sözile, dua ve beddualarıı karıştırmamaktadır.

Şüphesiz ki uzun, yorucu ve bunlardan daha fazla olarak dil hususiyetlerini, halkın ve muhitin duyuş, görüş, kavrayış zihniyetlerini tebarüz ettiren bu eser orijinal bir eserdir. Türk dilinin ve bilhassa Anadolu folklorunun ana hatlarını ve konuşma örneklerini bize ancak bu gibi mahallî tetkikler ve bu tetkikleri de yıllarca bu iş üzerinde şuurlu ve devamlı bir şekilde uğraşmış olanlar verebilirler.

Gaziantep muhiti tarihin muhtelif zamanlarında muhtelif kültürlerin tesiri altında kalmış olmasına rağmen Türkçenin öz benliğini çok kuvvetle muhafaza etmiş bir vilâyetimizdir. Gaziantep ağzile, lisan hususiyetlerinin ve bunlardan çıkan neticenin tetkiki ortaya bazı mühim hakikatları çıkaracağına hiç şüphe yoktur.

Ömer Âsım bu eserile büyük bir davanın öncülüğü vazifesini yapmış oluyor. Kendisini yalnız tebrik etmek değil kendilerine her türlü yardımı yapmak bir memleket meselesi mahiyetini almaktadır.

Fransızların Expression dedikleri tâbirler, Terme dedikleri ıstılahlar ancak bu gibi tetkikler neticesinde daha iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Ne garip bir tesadüftür ki vaktile Gaziantepli Münif Paşa da halk tâbirlerini tetkik etmiş —mahdut bir sahada olmakla beraber— ve buna dair bir eser yazmıştır. Bu tâbirleri (Halk Bilgisi Haberleri) gelecek sayısından itibaren neşre başlayacaktır.

Değerli arkadaşımı tebrik ederken mesaisinin gür ve verimli olmasını temennî eylerim.

Hikmet Turhan Dağlıoğlu

AHISKALI GÜLALİ

Tiflisten Erzincana, Kütayıstan Malazgirde ve Nahçıvandan Batuma dek uzayan bölgeye en eskidenberi (Haldi-Kaldi, Khaldea, Çaldır) ve Osmanlı çağında da bütün Çoruk ve yukarı Kür boylarından ibaret olan Ahıska Eyaletine (Çeldir-Çıldır eyaleti) denildiğinden, bu bölgeleri coğrafiyalarımızda da bu tarif ve ulusal adile anmamız çok yerinde ve gereklidir. Ben, buralardaki tarih, halk bilgisi ve öteki yönlerdeki araştırmalarımın sıra başlığında bu son biçimdeki (Çıldır) adını kullanıyorum ve kullanacağım.

Dede Korkut kitabında Oğuzların şimalindeki «kâfir eli» nde sınır boyunda gösterilen Ahıska(Ak-saka)kalesi 1046 yılında Alp Arslan tarafından alınıp Selçüklü ülkesine katılmıştır. Bir aralık Gürcü Bağrat hanlarının eline düşen Ahıskayı Azarbaycan Atabeğlerinden Eldegez han zaptederek, buraların idaresini kendi soyundan olanlara verdiğinden, burası «Çıldır Atabeğleri» nin merkezi olmuştu. Harzemliler ve Moğollardan sonra Temürün idaresinde kalan ve yine bir «kürsi» olan Ahıskayı Akkoyunlu hanı Uzun Hasan zaptetmişti. Murat III. çağında Ardahan sancağı beği Abdurrahman ile Ardahan askerleri 1578 de buaryı Türkiye ülkesine kattılar; Serdar Lala Mustafa Paşa da Ahıskayı «Eyâleti Çıldır» ın merkezi yaptırdı. O zamandan 1829 yılında elimizden çıkışına dek 250 yıl «Serhat» te çok önemli, büyük ve pek bahadır bir eyâlet merkezimiz olan Ahıska 1828/29 Türk-Rus savaşı sırasında 28 Ağustos 1828 de ilk olarak Rusların eline düştü. Düşerken pek çok bahadırlık göstermesinden Rusların yakıp, yıktığı Ahıskanın 50,000 nüfusu vardı.

Edirne muahedesile elimizden çıkarılan bu bağlık ve gerçekten güzel elimizden on binlerce göçmen Karsa, Erzuruma ve daha içerilerdeki ellerimize göç eylemişse de, bugün sınırımız ötesinde kalan Ahıska eyâleti parçasında 300 köydeki yerli Türkler yine bu çevrede pek çokluktadırlar. 1828 de Kartacaları gölgede bırakacak derecede Türkün şanlılık ve bahadırlığını gösteren Ahıskalılar 90 yıl sonra 1918-1919 yıllarında da ulusal varlığımızı pek canlı olarak göstermiş, ve eski hanlarının torunlarından Atabeyoğlu mühendis Server Beğin başbuğluğunda silâha sarılarak düşmanı kovduktan sonra, Karstaki yerli (Millî Şûrâ Hükûmeti) ile elbirliği etmişlerdir.

***

Orta çağda Kür ve Arasın yukarı bölgelerinden Anı-Kars ve Erzurum

gibi en büyük Türk hars merkezlerinden olan ve hoş bir Azerî-Anadolu ağızlarından (Ahıska ağzı) nın da ortası bulunan Ahıskadan, «Ahıskavî» nisbetile bir çok âlimler yetişmiştir. (Ünlü Siyer sahibi ve Erzurumlu tanınan Kadı Darîr'in de buralı olduğu rivayeti hâlâ vardır). Kars ve Artivin bölgelerinde Ahıska, Genceden sonra, buraların «Âşıklar yatağı» olarak tanınmışsa da, bu âşıkları çağımızda tanımak imkânı kalmamıştır. Araştırmalarımıza göre, Ahıskalı âşıklarımızın en eskisi XVIII-XIX. uncu yüzyıllarda yaşamış olan Gülali'dir.

Gülali, Ahıskanın içindendir, adı ve tapşırması (Gül Ali-Gülali Hoca) dır. Onun 1215 (1800) yılında Ahıskada bulunduğunu, o yılı tedavi için oraya giden Karslı âşık Tüccarî ile görüşmüş olmasından ve 1244 (1828)de de Ahıskanın düşüşünü gördüğünü, aşağıdaki ünlü dastanından anlıyoruz. Şiirleri güzel olan Gülalinin hem derin bir hoca, hem de çok şen ve irticalı kuvvetli bir âşık olduğu söylenmektedir. Karsa ve Kağızmana sık sık uğradığı anlatılan Gülalinin ne zaman doğduğu ve nerede öldüğü henüz bilinmemektedir. Karsta ve Poshov'da derlediğim şiirlerinden bir kaçıyla Ahıska destanını örnek olarak aşağıya alıyorum (elden geldiği denli Ahıska ağzile):

Yığılıp gözeller seyran etseler
Ya yaşıl geyerler ya da kırmızı
Yaşılı benzettim nazlı sonama
Ne hoş olur geyse sâde kırmızı

Oğru olan yolu getmez düzbedüz
Nâmerd olan sözü demez yüzbeyüz
Oturaydım cânan ilen dizbediz
İçeydim aşkına bâde kırmızı

Sefil Gülalinin yoktur mecali
Başında tam değil aklı hayali
Bir gözel isterem esmer simali
Ne beyaz ne sarı ne de kırmızı

*

Dinleyin ağalar size söyliyim
Bak nasıl oynadır baht-ü zâr beni
Derin deryaları enip boylıyım
Eğlediyor namus gayret âr beni

Pirlerin elinden nûş ettim bâde
Artmıştır efkârım hadden ziyade
Dahi sevdügümden gelmez bir sadâ
Çıkarttı yanından her hal yâr beni

Gülaliyem daldım deryâ derine
Ehtibar yoğumuş dünya varına
Gönül diler gide yâr diyarına
Eser tipi boran eğler kar beni

*

Ala gözlerine kurban olduğum
Benzer yanakların güz almasına
Pek kötü olmuştur şindiki asır
Yüz lira istiyor kız almasına

Şükür olsun gene yaz bahar düştü
Cümle kuşlar muradına kavuştu
Başlık geldi iki yüze yerişti
El de razı oldu yüz almasına

Gülalim de demesinden bellidir
Gözel olan simasından bellidir
Asılsız kız anasından bellidir
İster yüz çabala düzelmesine

Kaşları haramı kervan güdüyor
Taladı varım sultana rasgeldim

*

Hey ağalar Karsa doğru giderken
(Tikmelerde) [1] bir civana rasgeldim
Döndü kıya kıya baktı yüzüme
Göz kamaştı mahtabana rasgeldim

Yüz çevürmüş silâsına gidiyor
Her gelen yolcuya seyran ediyor

Aklım baştan aldı samur kaşları
İnciden sedeften dürden dişleri
Yerde insan göğde uçan kuşları
Gamgin eder şahhubana rasgeldim

Sefil Gülalim der başım belâlı
Aslımı sorarsaz ben Ahıskalı
(Feleğ) in gelini dağlar maralı
(İnci) adlı bir cânâna rasgeldim.

Ahıskanın 28/VIII/1828 de yakılıp, yıkılarak düşmesi felâketimizi anlatan aşağıdaki ağıtı çok yayılmışsa da eksik söylenir [2].

Her hane sonunda:

Bozuldu bağları hazel Ahıska
Özüne çare bul düzel Ahıska

Veya:

Bu zulmü görmedi ezel Ahıska
İfritler elinde gazal Ahıska

nakaratiyle söylenilen bu destanın tamamını Poshov'da 1305 te yazılan bir cönkten aldım, Muahededen önce söylendiği anlaşılıyor.

Ey kardaşlar size tarif eyliyim
Kan yaş töker derdim payliyim
Dağıldı yuvamız yâdı boyliyim
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Azğur Boğozunda kavga kuruldu
Çok hayın beğlere altın verildi
Şeher talan oldu evler yarıldı
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Bahtı karalıdır bir gün gülemez
Kâfir Moskof baskın etti alamaz
Erzurum uzak mı imdat gelemez
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Yeddiden yetmişe andı içtiler
Yurt namus uğruna candan geçtiler
Dönmeler cepheden hama kaçtılar
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

---

[1] Meşe Ardahan'ın Surmal köyü sınırındadır.

[2] En büyük asker yazıcılarımızdan merhum Ahmet Muhtar paşanın 1928 de basılan 1244-45 Türkiye - Rusya seferi kitabında Ahıskalıların bu kavgada gösterdikleri eşsiz bahadırlıklar sitayişle anlatılmıştır (cilt I., s. 229).

Ahıskanın düşmesine ait destanlardan birisinin 11 hanesini M. Zeki 1938 de (Halk Bilgisi Haberleri) nin 86 ncı sayısında neşretmişti (s. 47-48).

Burç üstünde bayrakları kurdular
Yeddi gün ruz-ü şeb kılınç vurdular
Ahıska düzünde çadır kurdular
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Kâfir ikindide kurdu savaşı
Mel'un fırsat buldu verdi ataşı
Bozuldu kalası dağıldı daşı
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Şeherin yarısı odlara yandı
Ah u fiğan asumana dayandı
Şehitler kaniylen yerler boyandı
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Ahıskadan çıktı bir ulu duman
Zulüm arşa yetti vermiyor aman
Mevlâm ahirette nasib et iman
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Paşalar teslimen çıktı kaladan
Nece evlât ayrı düştü anadan
Göstermesin böyle günü yaradan
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Seraskerin ömrü günü kesilsin
Köse paşa sakkalından asılsın
Mustafa Beğ kara yere basılsın
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Ahıskalı düştü derde feryada
Seraskeri yetişmesin murada
Askeri hayındır gelmez imdada
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Seraskeri dönsün tezden türaba
Ahıskayı sattı yatğın aşaraba
Mescit medreseler günü haraba
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Baltalı analar cenge katıldı
Al belekden çayın yüzü tutuldu
Sabi sübyan ataşlara atıldı
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Topların sesinden duman bürüdü
Nece canlar türab oldu çürüdü
Urus girdi ireliye yörüdü
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Yıkıldı saraylar ulu ....
Dağıldı şenliği dağ ile daşa
Layık mıdır size beğ ile paşa
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Ahıskanın ögü bir gözel yazı
Perperişan oldu gelini kızı
Takdir Hakdan idi bu kara yazı
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Ahıska etrafı çevrülü dağdır
İçinde yetişen mor sümbül bağdır
Aman Allah bögün ne yaman çağdır
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Mescit mihrabına zenkler asıldı
Camisine küfr ayağı basıldı
Bin bereket bu yerlerden kesildi
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Günde okunurdu beş vakit ezan
Binden ziyadeydi okuyup yazan
Merhamet mürüvvet Yaradan Yezdan
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

.... açıldı al yaşıl sarı
.... kırıldı talandı varı
Böyle imiş bize takdiri Bâri
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

LEYLEK DESTANI

İspartada elde edilen cönklerden yazılan ve vaktile İspartada söylenilen aşağıdaki (Leylek Destanı) nın kimin tarafından söylendiği malûm değildir. Ehemmiyetine binaen aynen neşrediyoruz. Bu destanı bize gönderen zât İspartalı Nuri Katırcıoğludur:

Bizim alayımız leylek alayı
Çekeriz Allahtan gelen belâyı
Havada uçarız dolayı dolayı

Uçuramadığım yavrum kalındı.
Ben gideyim sen arkamdan gelindi.

Karadır kanadımız bağrımız aktır
Analık kaygısı bunda haktır
Nereye varsak yüzümüz paktır

Uçuramadım körpe yavrum kalındı.
Anan gidiyor sen ardından gelindi.

Yuvamın dört yanı asma
Anam gitti diye darılıp küsme
Ben gidersem sesini kesme

Ben gideyim sen arkamdan gelindi.
Kanadın düzemediğim yavrum kalındı.

Bizim gözümüze bakmak istemez
Sürmesi kendinden çekmek istemez
İraklara giden hayır işlemez

Seni de Tanrım onara yavrum kalındı
Ben gidiyorum sen de ardımdan gelindi.

Bize haram Ahıskanın ovası
Dağılsın Urusun yurdu yuvası
Yetişsin Arşda melekler duası
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Kazaklar oturmuş kılınç yağlıyor
Ahıska içinde al kan çağlıyor
Yerde insan göğde melek ağlıyor
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Cennet misli göz ögünden getmiyor
Veran oldu bağlar bülbül ötmiyor
Elimiz ulaşmaz kuvvet yetmiyor
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Kurban bayramının ertesi günü
Kuruldu Ahıska kara dügünü
Yukudaydı fukarası zengini
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Bunu böyle söyler Gülali Hoca
Top gülle yağdırdı her gün her gece
Bin iki yüz kırk dört birinci gece
Vay ki harab oldu gözel Ahıska.

Fahrettin Çelik